

POLITYKA GOSPODARCZA EUGENIUSZA KWIATKOWSKIEGO
U PROGU OŻYWIENIA EKONOMICZNEGO
NA PRZEŁOMIE 1935 I 1936 R.

Zagadnieniom polityki gospodarczej tego okresu szereg swoich prac poświęcił znany historyk Marian Drozdowski¹. Jego artykuły przedstawiają dużą wartość z uwagi na wykorzystany w nich materiał źródłowy. Drozdowskiemu nie uszła uwadze rola Eugeniusza Kwiatkowskiego w polityce gospodarczej lat 1935—1939.

Stosunkowo mało uwagi poświęcili historycy okresowi od października 1935 do maja 1936 r. Tymczasem w dziejach gospodarczych II Rzeczypospolitej był to niezwykle ważny etap. Wtedy to nasza ekonomika wydobywała się z długotrwałego kryzysu gospodarczego i stopniowo wchodziła w fazę ożywienia. Polityka E. Kwiatkowskiego nosząca wiele nowych elementów, silnie wpływała na rozwój procesów wzrostu ekonomicznego. Zagadnienia te stanowią przedmiot rozważań niniejszego artykułu.

Zanim jednak przystąpimy do omawiania polityki gospodarczej E. Kwiatkowskiego, trzeba by kilku uwag poświęcić jego niektórym poglądom ekonomicznym.

Poglądy swoje na zagadnienia gospodarcze naświetlił w szeregu pracach napisanych w okresie wielkiego kryzysu². Najbardziej znaną z nich są *Dysproporcje* wydane w 1932 r. Dał w nich autor niezwykle wnikliwy obraz struktury gospodarczej ówczesnej Polski na tle innych krajów europejskich. Wiele miejsca poświęcił Kwiatkowski sytuacji polskiego rolnictwa i przemysłu, przy tym widział ich wzajemne powiązania i współzależność rozwoju. Z naciskiem podkreślał:

¹ M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza Eugeniusza Kwiatkowskiego w latach 1936—1939* (komunikat naukowy) [w:] *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie*, cz. I, Warszawa 1958; *Przesłanki ewolucji polityki gospodarczej rządu polskiego lat 1936—1939*, „Kwartalnik Historyczny” 1961, z. 1.

² E. Kwiatkowski, *Dysproporcje. Rzecz o Polsce przyszłej i obecnej*, Kraków 1932; *Kryzys współczesny i zagadnienia odbudowy życia gospodarczego*, Warszawa 1935; *Nowe zjawiska i prądy u postaw współczesnego życia gospodarczego* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leopolda Caro*, Lwów 1935.

[...] reforma rolna, szeroko pojęta i gospodarczo skuteczna musi przede wszystkim objąć miliony gospodarstw już istniejących i powstrzymać w nich proces dalszego rozdrabniania, a następnie uczynić z nich jednostki zdolne do wyżywienia rodziny i rozbudowania konsumpcji. Powodzenie tej akcji jest uzależnione od zmiany stosunku cyfrowego między ludnością wiejską i miejską w sensie wzrostu ludności miejskoprzemysłowej. Tak więc dopiero rozwój przemysłowy stwarza dostatecznie pojemny, praktycznie nieograniczony zbiornik dla przyrostu naturalnego i absorpcji eksploatacji pracy ³.

Zdaniem Kwiatkowskiego, radykalnej zmiany wymagała struktura polskiego przemysłu. Główną zasadą tej zmiany strukturalnej byłoby wprowadzenie procesów wytwórczych od surowców przez półfabrykaty do najbardziej wykończonych wyrobów. Autor *Dysproporcji* podkreślał z naciskiem konsekwencje płynące z niedorozwoju przemysłu. Bogactwo narodów łączył przede wszystkim z procesem przeróbki surowców na produkty ostateczne i z organizacją wymiany towarowej, postawioną na wysokim poziomie.

Przyczyny kryzysów widział E. Kwiatkowski w odstąpieniu państw od liberalizmu gospodarczego, którego fundamentem było prawo wolnej konkurencji i tzw. klauzula największego uprzywilejowania. Upadek „laissezfaire'yzmu” spowodował, jego zdaniem, powstanie układów preferencyjnych i wprowadzenie reglamentacji dewizowej. Skutkiem tego poszczególne państwa stawały się organizmami gospodarczo autarkicznymi ⁴.

Negatywnie ocenił E. Kwiatkowski zmniejszenie się roli inicjatywy indywidualnej oraz przerosty etatyzmu państwowego. Jednocześnie twierdził, że niemożliwy i anachroniczny byłby powrót do zasad liberalizmu, podobnie jak utrzymywanie gospodarcze status quo ⁵. Jediną możliwość ewolucji ekonomicznej świata upatrywał w stworzonym przez siebie postulacie „gospodarki organicznej”. Postulat ten opierał się na wyborze spośród metod i teorii ekonomicznych, najlepszych, dających największą sumę korzyści społecznych ⁶. Propozycja wprowadzenia „gospodarki organicznej” wypływała stąd, iż E. Kwiatkowski nie potrafił jeszcze wtedy wyciągnąć wszystkich konsekwencji z upadku „laissezferyzmu”. Niechętnie też początkowo odnosił się do eksperymentów zagranicznych typu New Dealu czy planu gospodarczego Schachta ⁷. Uważał bowiem, że

³ E. Kwiatkowski, *Dysproporcje*, s. 204—205 i następne.

⁴ Tamże, s. 218.

⁵ E. Kwiatkowski, *Kryzys współczesny...*, op. cit., s. 25.

⁶ E. Kwiatkowski, *Nowe zjawiska i prądy...*, op. cit. s. 247—248.

⁷ Autorem New Dealu był prezydent Stanów Zjednoczonych F. D. Roosevelt. Plan ten był realizowany od 1933 r. Podstawowym założeniem New Dealu była aktywna rola państwa w życiu gospodarczym, mająca na celu ożywienie ekonomiki. Czynnikiem ożywiającym ekonomikę były zakrojone na szeroką skalę roboty publiczne. W Niemczech minister skarbu i prezes Banku Rzeszy Hjalmar Schacht przystąpił w 1933 r. do nakręcania koniunktury drogą rozwoju inwestycji zbrojeniowych.

gospodarka planowa podporządkuje człowieka naczelnej idei planu, wyznaczy mu ściśle określone funkcje i granice twórcze. Niweczy w nim naturalne cechy indywidualizmu i wszelką inicjatywę działalności. Duże obawy u E. Kwiatkowskiego budziła możliwość bezplanowej realizacji idei gospodarki planowej⁸. Nie był jednakże wrogiem planowania. Późniejsza praktyka uczyniła zeń nie tylko gorącego zwolennika idei planowości, ale spowodowała, że stał się twórcą wielu cennych planowych inicjatyw.

Gospodarczą sytuację wewnątrz kraju oceniał E. Kwiatkowski realistycznie. Dostrzegał wielkie zacofanie i wady strukturalne, nędzę wsi i klęskę bezrobocia, niedorozwój siły wytwórczej, wąskość rynku wewnętrznego, skutki nożyc cen. Reprezentował postawę liberała sanacyjnego. Świadczą o tym jego wypowiedzi. Oto jedna z nich:

Zarówno skrajny radykalizm społeczny, jak i skrajny konserwatyzm są w polskich warunkach fałszywe i zgubne, pierwszy nie jest w stanie stworzyć nowych i wydajnych postaw dla pozytywnych wartości społecznych i gospodarczych, drugi nie może ostać się wobec nacisku życia, domagającego się na każdym polu reformy, postępu i przebudowy⁹.

E. Kwiatkowski był przede wszystkim ekonomistą-praktykiem. Jego poglądy ekonomiczne ulegały ciągłej ewolucji i dostosowywały się do aktualnych potrzeb polityki gospodarczej.

W kilka miesięcy po śmierci J. Piłsudskiego, w dniu 13 października 1935 r., prezydent Mościcki przeprowadził zmianę gabinetu W. Sławka na gabinet M. Zyndrama-Kościałkowskiego. Ustępuje on następnie 15 maja 1936 r. gabinetowi F. Sławoja-Składkowskiego. W obu tych rządach stanowisko wicepremiera do spraw gospodarczych i ministra skarbu obejmuje E. Kwiatkowski¹⁰.

Podstawowe założenia programu rządu Kościałkowskiego — Kwiatkowskiego polegały w zasadzie na kontynuowaniu polityki deflacyjnej¹¹ i były przybliżone do postulatów Ignacego Matuszewskiego, długoletniego ministra skarbu z okresu wielkiego kryzysu. Istniała jednakże pomiędzy tymi programami istotna różnica. O ile Matuszewski był zwolennikiem idei „równania w dół” tzw. dostosowania polityki gospodarczej do sytuacji wytworzonej przez kryzys, o tyle Kwiatkowski przyjmował zasadę „równania w górę” potrzeb materialnych i kulturalnych społeczeństwa, co oznaczało, że głównym zadaniem rządu miał być rozwój siły ekonomicznej kraju i aktywizacja polityki gospodarczej¹².

⁸ E. Kwiatkowski, *Nowe zjawiska i prądy...*, s. 246.

⁹ E. Kwiatkowski, *Dysproporcje*, op. cit. s. 218.

¹⁰ J. Rakowski, *Ideologia gospodarcza epoki Józefa Piłsudskiego*, „Niepodległość” t. I 1948, Londyn, s. 133.

¹¹ Szeroko na ten temat traktuje praca Z. Knakiewicz, *Deflacja polska 1930—1935*, Warszawa 1967.

¹² Z. Karpiński, *Bank Polski 1924—1939*, Warszawa 1958 s. 115—116.

Trzeba zaznaczyć, że E. Kwiatkowski w tym czasie nie wyrzekł się jeszcze taktyki kompromisów i stał na stanowisku podtrzymywania deflacji, którą zapowiadało poważne obcięcie budżetu, obniżenie cen kartelowych zmierzające do wzmocnienia siły nabywczej wsi, stałości waluty¹³.

Na czoło programu gospodarczego E. Kwiatkowskiego wysunęły się w tym okresie reforma podatków i wprowadzenie ograniczeń dewizowych. Oba te zagadnienia zmierzały do poprawy sytuacji budżetowej i równowagi bilansu płatniczego.

Reforma podatkowa zmieniała przepisy o podatku dochodowym. Podwyżka stawek podatkowych dotyczyła pracy najemnej i kapitału. Bardziej jednakże obciążone podatkami były dochody z pracy najemnej, których stawki podwyższono o 100%, podczas gdy stawki podatkowe dla kapitału podniesiono tylko o 40%. Jednocześnie obniżono minimum podatkowe z dochodów z pracy najemnej z 2500 zł do 1500 zł rocznie. W związku z tym liczba podatników z pracy najemnej wzrosła do 593 tysięcy w 1936 r. w porównaniu do 281 tysięcy w 1935 r. Według obliczeń K. Ostrowskiego, ogółem w r. 1936 z robotników oraz pracowników umysłowych uzyskano o około 230 milionów zł więcej niż w 1935 r.¹⁴. Oprócz tej podwyżki generalnej wprowadzono dekretem Prezydenta R. P. z 14 listopada 1935 r. obciążenie pracowników państwowych i samorządowych oraz osób pobierających emerytury z funduszy państwa i samorządów specjalnym podatkiem od wynagrodzeń wypłacanych z funduszy publicznych¹⁵.

Nowe obciążenia podatkowe mas pracujących wzbudziły niepokój opozycyjnej lewicy. Komisja Centralna Związków Zawodowych ściśle współpracujących z PPS wysłała do ministra Kwiatkowskiego delegację pod przewodnictwem Jana Kwapińskiego. Delegacja ta przedstawiła położenie klasy robotniczej i wskazała na niemożliwość jakichkolwiek obniżek płac. W odpowiedzi:

Minister Kwiatkowski wskazał, że nie jest jego zamiarem na nędzy mas budować zasobność państwa i jego skarbu. Do obecnych zarządzeń został zmuszony ciężką sytuacją finansową i gospodarczą i traktuje je jedynie jako przejściowe, przy czym hędzie się starał, by w praktyce stosować je z największym uwzględnieniem interesów grup najniżej zarabiających. Poza tym będzie się starał, spowodowane obniżenie zarobków zrównoważyć obniżką cen towarów codziennego użytku¹⁶.

Zaznaczyć trzeba, że obok wspomnianego obciążenia dochodów z pracy najemnej jednocześnie obniżone zostało opodatkowanie ludności rol-

¹³ „Polityka gospodarcza” nr 3, 10. IX. 1935 s. 1.

¹⁴ K. Ostrowski, *Polityka finansowa Polski przedwrześniowej*. Warszawa 1958, s. 251—253.

¹⁵ Dz. U. R. P. nr 83, poz. 503.

¹⁶ W obliczu nowego pogorszenia bytu mas pracujących, „Robotniczy Przegląd Gospodarczy” 1935 r., s. 37.

niczej. Zniesiono feudalne opłaty mytnicze, kopytkowe, mostowe, rogatkowe i postojowe oraz obniżono o 50⁰/₀ podatek samorządowy¹⁷.

Pod kierownictwem E. Kwiatkowskiego podjęto prace nad tzw. „małą reformą podatkową” mającą na celu uporządkowanie niezmiernie zagmatwanego polskiego systemu podatkowego stwarzającego możliwości różnego rodzaju nadużyć finansowych. W pierwszej fazie tej reformy uproszczono podatek przemysłowy i podatek od nieruchomości, uporządkowano podatek gruntowy. Dla pobudzenia motoryzacji kraju wprowadzono ulgi podatkowe dla nabywców pojazdów mechanicznych¹⁸.

Polityka podatkowa Kwiatkowskiego, jak to już zaznaczyliśmy, zmierziała do zrównoważenia budżetu państwowego. W roku gospodarczym 1933/34 deficyt budżetowy wynosił 371 mln zł rocznie, a w 1934/35 ponad 236 mln zł, mimo iż był to okres silnego drenażu rynku pieniężnego przez państwo w formie pożyczek publicznych. Na początku roku gospodarczego 1935/36 deficyt wykazywał dalsze tendencje wzrostu¹⁹. Wobec takiej sytuacji minister Kwiatkowski ustalił trzy zasady zmierzające do wyrównania budżetu, które nie mogły być dowolnie interpretowane lub łamane przez poszczególne resorty. Pierwsza z tych zasad mówiła, że skarb państwa przy pomocy budżetów miesięcznych dostosuje wydatki do dochodów. Drugą zasadą było to, że wydatków niezaplanowanych cyfrowo, choćby na nie pozwalała ustawa skarbowa, nie miało się dokonywać do czasu znalezienia dodatkowych dochodów. Wreszcie trzecia zasada ustalała hierarchię potrzeb w tym sensie, że sprawy związane z obronnością państwa z oświatą i polityką zagraniczną oraz zobowiązania w stosunku do ludzi (tj. urzędników, emerytów i inwalidów oraz robotników) stawało się na pierwszym miejscu. E. Kwiatkowski był zdania, że właśnie te trzy zasady zastosowane rygorystycznie przyczyniły się do osiągnięcia równowagi budżetowej²⁰.

Rząd polski w programie z października 1935 r. stał na stanowisku wolnego obrotu dewizami. Praktyka okazała się inna. W pierwszych miesiącach 1936 r. na rynku walutowym panował względny spokój. Wprawdzie trwała nadal tezauryzacja monet złotych oraz ich import z zagranicy, jednak banknoty dolarowe znajdowały się w obiegu, a nawet napływały do Banku Polskiego. W marcu nastąpiło gwałtowne pogorszenie, a w kwietniu odpływ dewiz dla celów tezauryzacyjnych wynosił chwilami 5 mln zł dziennie²¹. W tej sytuacji nie mogło być mowy o utrzymaniu liberalizmu dewizowego. Zasadnicza decyzja stała się nieunikniona i 27

¹⁷ Dz. U. R. P. nr 88 poz. 544.

¹⁸ K. O s t r o w s k i, *Polityka finansowa...*, s. 255—256.

¹⁹ *Mały Rocznik Statystyczny 1936 r.* s. 265, tabl. 10.

²⁰ E. K w i a t k o w s k i, *Gospodarstwo Polski na przełomie 1936/1937*, Przemówienie na Plenum Sejmu w dniu 1. XII. 1936 r. s. 15—16.

²¹ Tamże, s. 27.

kwietnia E. Kwiatkowski wprowadził reglamentację dewizową zamykając pięcioletni okres, w ciągu którego Polska, jako jedyne państwo zadłużone w Europie, wytrzymało w heroicznej i prowadzonej z wielkim nakładem ofiar walce o utrzymanie reputacji dłużnika regulującego swe zobowiązania²².

Na pozytywne skutki tego zarządzenia nie trzeba było długo czekać. Do końca listopada 1936 r. zapas złota w Banku Polskim wzrósł do 16 mln zł, a zapas walut o 15 mln zł. W tym okresie pokryte zostały bez większych trudności dewizowe zapotrzebowania rządu i życia gospodarczego²³.

Pomimo zastosowania w praktyce reglamentacji dewizowej pozostawał E. Kwiatkowski dalej zwolennikiem liberalizmu dewizowego. Najlepiej świadczy o tym jego wypowiedź:

Nie, nie jesteśmy doktrynalnymi zwolennikami reglamentacji. Stosujemy ją jako środek konieczności i stosować ją będziemy tak długo, aż interes naszego życia gospodarczego i naszej waluty nie będzie całkowicie zabezpieczony przez przywrócenie takiej przynajmniej swobody w obrocie towarowym i kredytowym w świecie oraz w dziedzinie emigracji, byśmy mogli dla nas zyskać ponownie warunki równowagi²⁴.

Można przypuszczać, że ten liberalizm dewizowy Ministra Skarbu był pozorny i miał na celu uspokojenie kół sanacyjnych niechętnych reglamentacji dewizowej. Bowiern zmiana polityki gospodarczej rządu — odstąpienie od zasad liberalizmu — powodowała ostre kontrowersje wokół programu gospodarczego w elicie rządzącej. Grupa pułkowników, na czele z Adamem Kocem przeciwstawiała się ostro polityce E. Kwiatkowskiego. Jednakże on, mając za sobą poparcie J. Mościckiego i całego gabinetu Kościalskiego oraz silnego wtedy w sejmie ugrupowania Związku Naprawy Rzeczypospolitej, nie zamierzał ustępować. Stało się to przyczyną odejścia A. Koca ze stanowiska prezesa Banku Polskiego, który w ten sposób chciał wyrazić dezaprobatę dla interwencjonistycznej polityki E. Kwiatkowskiego²⁵. Identyczne stanowisko zajęli konserwatyści. Zdaniem Cata-Mackiewicza: „Pułkownik Koc przez swoje wystąpienie świadczące, że nie chciał się ani chwili solidaryzować z błędną polityką rządową, zasługuje na uznanie społeczeństwa”²⁶.

Wydaje się, że środki reglamentacyjne zastosowane w Polsce, mające w dużym stopniu charakter administracyjnej ingerencji w sferę obrotów międzynarodowych w celu obrony równowagi bilansu płatniczego, były typowe dla kraju zadłużonego, słabego ekonomicznie i pozbawionego re-

²² Komunikat Ministerstwa Skarbu ogłoszony w „Monitorze Polskim” z dnia 27 IV 1936.

²³ E. Kwiatkowski, *Gospodarstwo Polski...*, s. 27.

²⁴ Tamże.

²⁵ Z. Karpinski, *Bank Polski...*, s. 116—119.

²⁶ „Słowo Wileńskie” 10 IV 1936.

zerw dewiz i złota. Kraje tego typu co Polska obawiały się sięgnięcia do metody stosowanej przez państwa silniejsze ekonomicznie, posiadające większe rezerwy, a mianowicie do dewaluacji. Na potwierdzenie tego przypuszczenia może posłużyć wypowiedź E. Kwiatkowskiego:

[...] zabieg ten (dewaluacja — przyp. J. G.) został dokonany w szeregu państw dość chaotycznie. Pomimo pozorów ścisłego, międzynarodowego współdziałania, umowa podstawowa może być wypowiedziana w ciągu jednego dnia, a szereg państw zachował sobie dalszą amplitudę wahań deflacyjnych. Jest to pokój walutowy trwały na jeden dzień i z zachowaniem nabożów w armatach. Byłoby rzeczą nierozsądną i niezgodną z rzeczywistością, by twierdzić, że zabieg dewaluacyjny jest pozbawiony ekonomicznego sensu. W pewnych okolicznościach może on być niezwykle skuteczny i istotnie w kilku krajach okazał się bardzo skutecznym²⁷.

Wprowadzenie reglamentacji dewizowej było momentem, który rzutował na całokształt procesów gospodarczych lat 1936—1939. Stanowiło to nie tylko zerwanie z zasadami liberalizmu dewizowego, ale przede wszystkim było pierwszym poważnym krokiem w kierunku odejścia od znamionującej poprzedni okres polityki deflacyjnej²⁸. Odejście od deflacyjizmu było procesem stopniowym, kształtującym się w latach 1936—1939 i zakończonym w marcu 1939 r. wprowadzeniem emisji fiducjarnej²⁹.

Najistotniejsze w polityce gospodarczej E. Kwiatkowskiego na przełomie lat 1935/1936 było to, że przyczyniła się w znacznej mierze do poprawy sytuacji ekonomicznej Polski. Oznaką wzrostu koniunktury był przede wszystkim rozwój rynku wewnętrznego. W okresie styczeń—wrzesień konsumpcja na rynku wewnętrznym między rokiem 1935 a 1936 wzrosła przykładowo: cementu o 25%, wyrobów walcowanych o 26%, nawozów sztucznych o 15%, papieru o 15%, żarówek elektrycznych o 46%, maszyn elektrycznych i transformatorów o 32%, benzyny o 6%, spirytusu o 9%, soli jadalnej o 5% (przy czym cała nadwyżka została skonsumowana na kresach wschodnich), cukru o 15% itd. Sygnalizowane były zjawiska nie notowane w Polsce od szeregu lat. W sezonie zabrakło niektórych maszyn rolniczych, nawozów sztucznych, charakterystycznych dla konsumpcji małej własności. W związku ze wzrostem koniunktury poprawiła się płatność podatków, które wpływały teraz bez większego nacisku do kas państwowych. Wzrosła liczba wykupionych świadectw przemysłowych o 15 tysięcy, liczba upadłości w handlu zmalała do dziesiątej części z r. 1931. Przeprowadzona przez Ministerstwo Skarbu ankie-

²⁷ E. Kwiatkowski, *Gospodarstwo Polski...*, s. 29.

²⁸ Trudno zgodzić się ze stwierdzeniem Zenobii Knakiewicz, że wprowadzenie reglamentacji dewizowej było równoznaczne z zerwaniem z polityką deflacyjną. Z. Knakiewicz, *Deflacja polska 1930—1935*, Warszawa 1967, s. 175.

²⁹ Przez pojęcie emisji fiducjarnej rozumie się tę część emisji banknotów, która przewyższa sumę złota lub innych znajdujących się w posiadaniu instytucji emisyjnej wartości wymiernalnych natychmiast na złoto. Emisja fiducyjna ma charakter kierowanej inflacji i jest oparta na społecznym zaufaniu.

ta w firmach prowadzących węgiel, żelazo, samochody, artykułu kolonialne, futra, wyroby skórzane, maszyny do szycia, papier itp. wykazała prawie wszędzie wzrost rentowności. Nastąpiła też poprawa sytuacji na wsi. Minister Kwiatkowski przywiązywał największą wagę do faktu, że zjawił się po długiej przerwie chłop, jako konsument na rynku towarowym w miastach³⁰.

W 1936 r. nastąpiło znaczne ożywienie obrotów handlowych z zagranicą. W porównaniu do 1935 r. import wzrósł o 142,8 mln zł. W eksporcie polskich towarów zaznaczyła się wyraźna poprawa. W 1935 r. wartość miesięcznego wywozu wynosiła 75,1 mln zł, a w 1936 r. 83,5 mln zł. Nastąpił w tej dziedzinie wzrost o 11⁰/. Zarazem wartość jednej tony eksportu wzrosła w tym czasie z 68 zł do 82 zł, tj. o 21⁰/₁₀₀³¹.

Z przytoczonych cyfr wyraźnie wynika, że struktura polskiego handlu zagranicznego uległa korzystnym przemianom. Jednakże w obrocie z zagranicą nastąpiło niepokojące zjawisko gwałtownego kurczenia się dodatniego salda bilansu handlowego. W 1936 r. dodatnie saldo bilansu handlowego spadło do 22,8 mln zł wobec 64,4 mln zł w 1935 r. Istniały zdaniem Kwiatkowskiego, dwie zasadnicze tego stanu przyczyny; dewaluacja walut zachodnio-europejskich, która powodowała dodatkową ucieczkę z Polski dewiz oraz wzrost potrzeb importowych wynikłych z poprawy koniunktury³².

Polska, która była słabo wrośnięta w rynek międzynarodowy, posiadała szczególne trudności utrzymania i rozszerzenia swej pozycji na światowym rynku handlowym. Toteż polityka Kwiatkowskiego zmierzała do stopniowego i przymusowego uniezależnienia produkcji przemysłowej od rynku światowego. W związku z tym zachodziła potrzeba rozszerzenia rynku wewnętrznego zbytu dla towarów krajowych posiadających ograniczoną zdolność eksportową.

M. Drozdowski stoi na stanowisku, że właśnie polityka gospodarcza Kwiatkowskiego nosiła wyraźne znamiona autarkizmu. Twierdzi on: „Dominującą cechą polityki przemysłowo-handlowej jak i finansowej była tzw. autarkia oświecona”³³. Jego zdaniem typowym przykładem działalności autarkicznej były dążenia do zahamowania rosnącego deficytu w bilansie handlowym i bilansie płatniczym poprzez stopniowe, poczynawszy od 27 kwietnia 1936 r., zaostrzenie reglamentacji dewizowo-towarowej. Nie kwestionuje Drozdowski jednak wpływu koniunktury międzynarodowej na polską gospodarkę.

³⁰ E. Kwiatkowski, *Gospodarstwo Polski...*, s. 8—9.

³¹ Tamże, s. 10.

³² Tamże, s. 9.

³³ M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza Eugeniusza Kwiatkowskiego w latach 1936—1939* (komunikat naukowy), [w:] *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 1958*, cz. I, Warszawa 1958 r. s. 424—425.

Inny historyk gospodarczy, Zbigniew Landau, wychodzi z założenia, że wyłącznie wpływ koniunktury międzynarodowej decydował o charakterze polityki gospodarczej rządu polskiego w tym okresie³⁴.

Spośród tych dwóch stanowisk bliższe prawdy jest stwierdzenie M. Drozdowskiego, który nie wykluczając wpływu koniunktury międzynarodowej na polską politykę gospodarczą, jednocześnie jest zdania, że ten wpływ koniunkturalny z zewnątrz był ograniczany przez zabiegi autarkiczne czynione przez E. Kwiatkowskiego.

Sam zresztą wicepremier Kwiatkowski nigdy nie negował wpływu koniunktury światowej na sytuację gospodarczą kraju. W jednym ze swych przemówień twierdził: „Jest rzeczą bezsporną, iż w 1936 r. w ewolucji gospodarstwa narodowego zagrały silniej bodźce zewnętrzne międzynarodowe, szczególnie w odniesieniu do kształtowania się cen agrarnych, niż to miało miejsce w latach ubiegłych”³⁵. Większą jednakże rolę w kształtowaniu się koniunktury w Polsce przypisywał Kwiatkowski czynnikom wewnętrznym. „Szczególna uwaga Rządu skierowana jest na rozwój rynku wewnętrznego. W rozwoju produkcji w pierwszym rządzie miał korzystać człowiek w Polsce, w drugim dopiero potrzeby eksportowe”³⁶. W tym twierdzeniu zawarta jest zasada autarkii: położenie nacisku na rozwój rynku wewnętrznego w celu uniezależnienia się od wahań koniunkturalnych na rynku międzynarodowym, na którym Polska występowała jako eksporter artykułów rolniczych najbardziej narażonych na „kapsy” koniunktury.

Podkreślić trzeba, że w stosowaniu zabiegów autarkicznych kryła się jedna z form walki, z jednej strony, z minionym kryzysem, z drugiej zaś była to działalność profilaktyczna, zapobiegająca powstawaniu oznak nowej regresji gospodarczej. Weszła więc Polska na drogę stosowania w gospodarce metod interwencjonizmu opartego na zdobyczach najnowszej myśli ekonomicznej. Teorie walki z kryzysem Keynesa i Kaleckiego nie były Kwiatkowskiemu obce³⁷.

Sformułowane w tym duchu wytyczne dla polskiej polityki gospodarczej przedstawił E. Kwiatkowski w swoim wystąpieniu w komisji budżetowej Sejmu w dniu 3 lutego 1936 r.³⁸. Można przyjąć, że w przemó-

³⁴ Z. Landau, *Polityka gospodarcza Eugeniusza Kwiatkowskiego w latach 1936—1939* (dyskusja), [w:] *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków...*, s. 426.

³⁵ E. Kwiatkowski, *Gospodarstwo Polski...*, s. 4.

³⁶ Tamże, s. 8.

³⁷ Relacja ustna nie autoryzowana E. Kwiatkowskiego z dnia 21 XI 1967 r. Na temat metod nakręcania koniunktury szerzej pisałem w artykule pt. *Polityka inwestycyjna Eugeniusza Kwiatkowskiego w latach 1936—1939* zamieszczonym w poprzednim numerze *Prac Historycznych*.

³⁸ E. Kwiatkowski, *Przemówienie w komisji budżetowej Sejmu wygłoszone w dniu 3 II 1936 r.* „Polska gospodarcza” t. XVII 1936 r. s. 186.

wieniu tym został zawarty program realizowany do końca II Rzeczypospolitej. W późniejszym okresie program ten był uzupełniany, ale nie zmieniany. Wytyczne te obejmowały:

- Konieczność rozszerzenia rynku wewnętrznego poprzez uruchomienie masowej produkcji. Zwrócenie przy tym uwagi na aktywizację kresów wschodnich, które w całości konsumpcji nie odgrywały dotychczas większej roli.
- Wzmocnienie rozwoju przemysłu, handlu i rzemiosła, opartego o własny surowiec.
- Popieranie i ochronę procesów rentowych, które dla polityki skarbowej miały doniosłe znaczenie. Jednocześnie zaprzestanie ratowania prywatnej gospodarki bankrutującej.
- Rozpoczęcie planowania inwestycji publicznych (państwowych).
- Oszczędność wydatków publicznych (państwowych i samorządów).
- Wzmocnienie gospodarki wiejskiej, a w szczególności drobnego rolnictwa.

Program ten, przedstawiony przez E. Kwiatkowskiego, stał się podstawą do dyskusji na Naradzie Gospodarczej odbytej w dniach 28 II — 2 III 1936 r.³⁹ W naradzie tej, obok przedstawicieli rządu na czele z E. Kwiatkowskim, wzięli także udział reprezentanci kapitału. Dlatego rezolucje opracowane po zakończeniu narady miały charakter kompromisowy. Wysłunięty na tej naradzie postulat aktywizacji gospodarczej w ramach inicjatywy prywatnej zwracał uwagę na konieczność rozpoczęcia na szeroką skalę polityki inwestycyjnej rządu bez naruszenia interesów prywatnego kapitału⁴⁰.

Bardzo krytycznie o naradzie gospodarczej pisał działacz klasowych związków zawodowych współdziałający z Polską Partią Socjalistyczną, Antoni Zdanowski: „Na Naradzie Gospodarczej zatriumfowała raz jeszcze w Polsce zasada prywatnej inicjatywy i rentowności procesów gospodarczych. Zasady te, ku ucieście przedstawicieli „Lewiatana”, były odmienne we wszystkich rodzajach pięknego języka polskiego i stały się raz jeszcze podwaliną obecnej gospodarki”⁴¹. Pisząc o „rentowności procesów gospodarczych” Zdanowski miał na myśli stosunek kapitału do pracy, a ściślej mówiąc, wyzysk pracy przez kapitał prywatny.

Na posiedzeniu Sejmowej Komisji Specjalnej do rozważenia pełnomocnictw dla rządu w dniu 10 czerwca 1936 r. przedstawił wicepremier Kwiatkowski, pierwszy plan inwestycyjny obejmujący okres czterech lat. Argumentując potrzebę rozwoju procesów inwestycyjnych stwierdzał

³⁹ Narada gospodarcza 28. II. — 2. III 1936, „Polska Gospodarcza” t. XVII, 1936 r. s. 262.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ A. Zdanowski, *Po tak zwanej Naradzie Gospodarczej*. „Robotniczy Przegląd Gospodarczy” 1936 r., s. 17.

Kwiatkowski, że głównym zadaniem planu czteroletniego jest konieczność walki z klęską bezrobocia⁴².

Wicepremier został zaatakowany za te postulaty, tym razem ze stanowiska prawicy — przez konserwatywny „Czas”, w którym pisano: „Program wicepremiera Kwiatkowskiego jest to program stawiający gospodarkę publiczną przed gospodarką prywatną, a więc etatystyczny; przyczyni się on do zwiększenia obciążeń gospodarki prywatnej”⁴³.

W programie E. Kwiatkowskiego nie było mowy o jakimkolwiek odejściu od zasad ustrojowych. W jednym ze swoich wystąpień podkreślał Wicepremier: „[...] zgodnie ze sformułowaniem obowiązującej Konstytucji stoimy i stać winniśmy, że ustroj gospodarczy Polski opiera się na podstawach kapitalistycznej i prywatnej gospodarki”⁴⁴.

Cóż więc mogło niepokoić sfery konserwatywne? Obawiano się nie odejścia od zasad ustrojowych, ale ograniczenia własnych wąskich interesów klasowych. Obawy te były uzasadnione tym bardziej, że E. Kwiatkowski podkreślał konieczność ingerencji państwa w sferę prywatnego życia gospodarczego. Życzeniem Kwiatkowskiego było „[...] by suma dóbr użytecznych mogła być rozdzielona pomiędzy największą liczbę obywateli”⁴⁵.

Wprowadzenie zasady planowania gospodarczego miało niewątpliwie wpływ na charakter polskiej polityki gospodarczej. E. Kwiatkowski oceniał system planowania w dwóch wyraźnych aspektach. Z punktu widzenia jednostki oceniał planowanie negatywnie twierdząc, że ogranicza ono wolę i swobodę działalności, że narzuca człowiekowi pewien schemat w ściśle określonych granicach”⁴⁶. W tym miejscu przemawiał przez Kwiatkowskiego dawny zwolennik metod liberalizmu.

W aspekcie społecznym ocena zasady planowania u E. Kwiatkowskiego wypadła pozytywnie: „Gospodarka społeczna musi być planowa, musi wykazywać żywotną ekspansję, oszczędność, uczciwość kalkulacji zarówno produktu własnego, jak i w ocenie pracy człowieka”⁴⁷. Dopatrując się konieczności wprowadzenia zasady planowania gospodarczego podawał Kwiatkowski jego kierunki: wzrost gospodarczy i oszczędność przy jednoczesnym uwzględnieniu kosztu własnego produkcji i przy zachowaniu właściwego systemu płac.

⁴² E. Kwiatkowski, *Przemówienie z dnia 10 VI 1936 r. na Komisji Specjalnej Sejmu, „Polska Gospodarcza”* t. XVII 1936 s. 661 i 664.

⁴³ „Czas” 11. VI. 1936.

⁴⁴ E. Kwiatkowski, *W walce z terażniejszością o lepszą przyszłość gospodarczą*, Warszawa 1935, s. 42.

⁴⁵ Tamże, s. 43.

⁴⁶ E. Kwiatkowski, *Nowe zjawiska i prądy u podstaw współczesnego życia gospodarczego* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leopolda Caro*. Lwów 1935, s. 246.

⁴⁷ E. Kwiatkowski, *Tendencje i postulaty rozwoju gospodarczego Polski*, Warszawa 1930, s. 20.

W warunkach ustrojowych opracowywanie planów gospodarczych było możliwe tylko w sektorze uspołecznionym — państwowym. Bowiem tylko wtedy kontrola realizacji planu mogła być pełna i skuteczna. Bez takiej kontroli słowo „plan” stawało się pustym dźwiękiem.

Zdawał sobie z tego sprawę E. Kwiatkowski. Dlatego jego inicjatywa planu odnosiła się nie do całości gospodarstwa narodowego, ale tylko do jednej z jego dziedzin, na którą państwo miało decydujący wpływ. Tą dziedziną były inwestycje oparte na funduszach publicznych⁴⁸.

Słuszna wydaje się być teza historyka gospodarczego M. Drozdowskiego odnośnie polityki gospodarczej wicepremiera Kwiatkowskiego w rządzie M. Zyndrama-Kościałkowskiego. Według tego historyka stanowi ona zamknięcie okresu depresyjno-kryzysowego i dominujących w nim tendencji deflacyjnych⁴⁹. Wypada jednak uzupełnić tę tezę stwierdzeniem, iż był to dla Kwiatkowskiego okres przygotowawczy, umożliwiający mu przejście do bardziej samodzielnej i owocniejszej polityki gospodarczej w następnym gabinecie w latach 1936—1939.

JERZY GOŁĘBIEWSKI

LA POLITIQUE D' EUGENIUSZ KWIATKOWSKI AU SEUIL DE LA FIN
DE LA CRISE ÉCONOMIQUE
(NOVEMBRE 1935 — MAI 1936)

Dans l'histoire économique de la IIe République, l'époque entre novembre 1935 et mai 1936 est d'une très grande importance. C'est alors que l'économie polonaise sort de sa longue crise entre dans sa phase d'activité.

La politique de E. Kwiatkowski, vice-président du cabinet économique et ministre du trésor, se caractérise par de nombreux éléments qui influencent fortement le développement du processus de l'évolution économique. Les méthodes économiques appliquées se basaient avant tout sur des restrictions et réglementations qui avaient pour but de rétablir l'équilibre budgétaire et celui du bilan de commerce.

Les plus importantes initiatives de E. Kwiatkowski concernant le rétablissement de l'équilibre économique étaient: la réforme d'impôts, le système établissant le budget mensuel, ainsi que la réglementation des devises, première opération de ce type en Pologne à l'époque d'entre les deux guerres. L'application de toutes ces méthodes a été d'une grande importance dans l'amélioration de la situation du pays. et entre autre, elle a permis à Kwiatkowski d'entrer sur le chemin de l'activité économique.

⁴⁸ Na temat polityki inwestycyjnej E. Kwiatkowskiego napisałem oddzielny artykuł w jednym z numerów Rocznika; J. Gołębiowski, *Polityka inwestycyjna Eugeniusza Kwiatkowskiego w latach 1936—1939*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie 1970. *Prace Historyczne* V, z. 35, s. 279—289.

⁴⁹ M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza...*, s. 64.

Un premier programme économique concernant cette activité est formulé par E. Kwiatkowski le 3 février 1936. Le principe fondamental de ce programme économiques a pour but d'activer le commerce intérieur, le développement des processus de production et, ce qui importe le plus, il prédit le début de la planification des investissements publics.

L'élaboration du premier plan d'investissement fut très rapide. Le 10 juin 1936 Kwiatkowski le présente déjà à la diète. L'un des principaux buts de la nouvelle politique d'investissement était la lutte contre le chômage.

L'importance de la politique de E. Kwiatkowski dans les années 1935/1936 consiste en ce qu'elle était l'étape préparatoire à l'économie polonaise avant l'entrée de celle-ci dans l'époque propice à son développement, époque pendant laquelle les investissements en Pologne sont traités comm facteur du renouveau économique.

ЕЖИ ГОЛЕМБЕВСКИ

ПОЛИТИКА ЭУГЕНЮША КВЯТКОВСКОГО НА КАНУНЕ ВЫХОДА ИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА (НОЯБРЬ 1935 — МАЙ 1936 г.)

В экономической истории II Польской республики период с октября 1935 г. по май 1936 г. явился очень важным этапом. Тогда польская экономика преодолевала продолжительный кризис и постепенно входила в стадию оживления.

Политика Э. Квятковского, тогдашнего заместителя премьер министра по экономическим вопросам и министра финансов, содержала ряд элементов, сильно влияющих на развитие процессов экономического роста. Методы экономического воздействия носили прежде всего рестрикционно-регламентационный характер и были направлены на восстановление бюджетного равновесия и торгового баланса.

Важнейшими мероприятиями Э. Квятковского, направленными на сохранение экономического равновесия, явились: реформа налогов, система определения месячных бюджетов, а также девизовая регламентация, которая явилась первой этого рода операцией в Польше в междувоенный период. Применение этих методов в значительной степени повлияло на быстрое улучшение экономического положения в стране и одновременно открыло Квятковскому выход на путь экономической активизации. Процесс этой активизации дождался в первый раз экономической программы, которая была разработана Э. Квятковским 3 февраля 1936 г. Основные требования этой программы были направленные на активизацию внутреннего рынка, развитие производственных процессов и — самое главное — предвещали начало планирования общественных капитальных вложений. Первый план по капитальным вложениям был разработан за очень короткий срок. Уже 10 июня он был предложен Квятковским сейму. Одним из главных целей новой политики по капитальным вложениям была борьба с бедствием безработицы.

Значительность политики Э. Квятковского на переломе 1935/36 г.г. выразалось прежде всего в том, что это был подготовительный этап приведения в порядок польской экономики перед выходом её в период конъюнктуры в 1936—1939 гг, когда в Польше начали рассматривать капитальные вложения как фактор экономического оживления.